МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ

Епізод з Україно-кримських відносин кінця XVII в.

Взаємини України з Кримом в кінці XVIIв. мало розроблені в українській й російській історіографії. Спеціяльної монографії, присвяченої цьому питанню, ми в нашій історичній літературі і досі не маємо. Маємо ми про ці взаємини переважно в загальних працях до історії України й Запоріжжя, Криму й Туреччини.

Тимчасом існує низка цікавих епізодів з історії стосунків України з Кримом в кінці XVII віку, епізодів, що ще майже не зачіплені в нашій історичній літературі.

Один з таких епізодів я й хочу розглянути в цій розвідці.

1698 р. відбувся похід українсько-московського війська в степ проти Татар і Турок. 15 травня гетьман Мазепа рушив в похід з Батурина[1]), 10 червня він злучився біля річки Орелі з головним московським військом на чолі з князем Я. Долгоруким[2]) й обидві армії рушили в степ проти Татар і Турок. Похід цей особливо позитивних наслідків не дав. Козацькі й московські відділи мали підчас цього походу бої з Турками й Татарами, але не змогли здійснити свого наміру — взяти Очаків і мусили в серпні повернутися назад[3]).

Підчас цього походу, після одного з боїв з Татарами, коли Татари стали відступати від табору Мазепи, гетьман послав за ними для розвідки з відділом війська полковника полтавського, який і стежив відхід Татар до урочища «Качкарамъ». Підчас цього відступу, Татари стали викликати, аби полтавський полковник надіслав для переговорів з ними товмача; коли ж товмача не було вислано й полтавський полковник не захотів входити в переговори з Татарами, вони кинули на одній могилі листа, зашитого в хустку, й рушили від тої могили. Після відходу Татар від цієї могили, полтавський полковник взяв того листа й приніс до гетьмана. Мазепа цього листа вийняв й, ознайомившись з його змістом, зараз же 29 липня об'явив про нього Я. Долгорукому, а листа послав до Москви. Долгорукий також зняв список з цього листа й також надіслав цього списка до Москви[4]). Лист цей адресував до козаків, старшини й Мазепи «Иван Богатый гетманъ хана его милости».

---

[1]) Древлехранилище Центрархива Р. С. Ф. С. Р. (Москва) Архив Министерства Юстиции, Книги Малороссийского Приказа № 79 л. л. 371—374 (лист Мазепи царю від травня 1698 р.); в дальших покликах на фонди Древлехранилища Центрархива Р. С. Ф. С. Р. буду зазначувати тільки його фонд і відділ.

[2]) Москов. Архив Минист. Юстиции, Белгородский стол, столб. № 1645 л. 300 (одписка Я. Долгорукого царю від 28 червня 1698 р.).

[3]) Н. Устряловъ, Исторія царствованія Петра Великаго, т. III, СПБ, 1858, прилож. VII сс. 476—477. Про цей похід Мазепи й Долгорукого також Н. Костомаровъ, Собр. Сочин., кн. VI, Мазепа, СПБ, 1905 сс. 472—473, Д. Зварницкій, Исторія Запорожскихъ козаковъ, т. III, СПБ, 1897 с. 273 і д.

[4]) Москов. Арх. Мин. Юстиции, Книги Малорос. Приказа № 68 л. 10 (одписка Мазепи, яку одержано в Москві 17 серпня 1698 р.), Белгородский стол, столб. № 1645 л. л. 687—688 (одписка Я. Долгорукого від 6 серпня 1698 р.).

Зміст цього листа такий[1]:«Вамъ всему войску Запорожскому старшимъ и меншимъ молодцамъ, а особливе[2]) милости пану гетману пану Ивану Мазепе и паномъ полковникомъ[3]) добраго здравия желаем и ознаймуемъ, что призвал нас до себѣ ясневельможный пан Колга-салтан[4]) из-за Днестра с ордою Будяцкою на оборону Крыму. А теперь мы оглядели[5]), что ваше войско пришло у самый кутъ, и небезпечность с чого мы дивуемся, что до сего часу вы не постережетеся [6]), да слухаете тыхъ жидовъ москалевъ[7]), которые какъ всегда вашею працею и отвагою заслоняютъ[8]) и землю свою разширяютъ, такъ и теперь вами отдутися хочутъ[9]), а там—то з ляхами, то з немцями зсылачися[10]) у вѣчную неволю васъ седлаютъ, а покуль [11]) же вы подъ тымъ силомъ будете ходити. Мы жалуючи васъ радимъ вамъ чрез сие писмо, абысте больши не даючися в погонбѣнье(?)[12]) отступили от них жидовъ. И коли вамъ о присягу вашу идетца[13]) не помогаете намъ на нихъ, тылько от нихъ отлучитеся, а панъ Салтан Калга[14]) своими войсками самъ имъ докажет кресу военного, же[15]) тутъ на вѣки все сядутъ, бо[16]) знаемъ мы сами, что они оборонитися не умѣютъ, поневажъ і передъ симъ ничого[17]) славного нигдѣ не учинили, а васъ обнадеживаетъ тымъ панъ[18]) Салтанъ, что лутше нежели за Хмельницкого[19]) свами Крымское панство в доброй приязни жити будетъ[20]), и всеми силами волностей и земли вашей отъ всехъ неприятелей ваших боронити метъ(?) якое[21]) слово свое и самъ на своемъ писме вамъ подати обѣщаетъ только бы вы на сие писмо до нас зычливе[22]) отписали, а мы васъ о тое и жадаемъ[23]). Данъ в полю[24]). Вамъ зичливый[25]) приятель Иван Богатый гетманъ хана его милости».

---

[1]) Листа цього я знайшов в Моск. Архіві Мін. Юстиції у трьох примірниках: 1) Белгородский стол, столб. № 1645 лл. 689—690 (при вищевказаній одписці Я. Долгорукого), 2) там само столб. № 666 л. 180 (без звязку з яким б то не було документом) й 3) Книги Малоросс. Прик. № 68 л.л. 10—11 (при вищевказаній відписці Мазепи). Зміст листа у всіх трох примірниках однаковий, тільки в списку Книги Малорос. Приказу невеликі ріжниці в стилю. В примірнику Білгород. стола, стовб. № 1645, трохи деякі слова попсовані від часу. Навожу цього листа за примірниками Білгородського стола, одмічаючи в примітках ріжниці примірника, що міститься в книзі Малорос. Приказа.

[2]) Кн. Малорос. Прик.: «особо».

[3]) там само: «господину гетману господину Ивану Мазепѣ и господам полковникамъ».

[4]) там само: «призвалъ нас къ себѣ ясновелможный господинъ Калга Салтанъ».

[5]) там само: «А нынѣ мы усмотрѣли».

[6]) там само: «и небезопаство, о чем мы удивляемся, что вы до сего времени не остережетеся, и слушаете».

[7]) там само: «тѣхъ жидовъ москалей».

[8]) там само: «вашими трудами и смѣлостію заслоняются».

[9]) там само: «такъ и нынѣ вами отдуться хотятъ».

[10]) там само: «ссылаяся».

[11]) там само: «покамѣстъ».

[12]) там само: «жалѣя васъ совѣтуемъ чрезъ сие письмо, чтоб вы больше не даяся в посрамление».

[13]) там само: «и естьли вамъ о присяге вашей дѣло».

[14]) там само: «А господинъ Калга салтанъ».

[15]) там само: «воинского конца, что».

[16]) там само: «ибо».

[17]) там само: «понеже и прежде сего ничего».

[18]) Кн. Малорос. Прик. - «господинъ».

[19]) там само: «что лутчи нежели во время».

[20]) там само: «Крымское государство в добромъ приятствѣ».

[21]) там само: «будетъ, какое».

[22]) там само: «доброжелателно». [23]) там само: «о томъ жедаемъ».

[24]) там само: «в поли». [25]) там само: «желательний».

Такий зміст цього листа гетьмана Івана Богатого.

З літописців про цей епізод з надсилкою І. Богатим листа до Мазепи маємо у Величка, при чому про передачу цього листа він оповідає, що підчас розвідки полтавський полковник Іскра «увидѣлъ на едной могилѣ Татарина, древце копѣйное з писмомъ устромившого, которое писмо онъ Искра взявши привезлъ въ обозъ»[1]).

Більш ніяких звісток про цього гетьмана Івана Богатого та його діяльність я не знайшов.

Взагалі ж треба сказати, що про ханських козацьких гетьманів в останній чверті XVII в. ми звістки маємо так у джерелах[2]), як і спомини в працях дослідників [3]). Спеціяльного ж розгляду цього цікавого питання нашими дослідниками ще й досі немає. Питання це ще чекає свого дослідника.

В закінчення про цей епізод з надсилкою І. Богатим вищевказаного листа до війська Мазепи й до самого гетьмана зауважу, що цьому епізоду Мазепа, як видко, не надавав особливого значіння.

В діяріуші похода 1698 р.[4]) про цей епізод зовсім нема спомину. Потім 1705 р. в зв'язку з справою Вольського, якого Лещинський посилав до Мазепи аби одірвати його від Росії, Мазепа писав листа цареві Петру з-під Замостья 13 жовтня 1705 р. В цьому листі гетьман споминав попередні випадки, коли його хотіли одірвати від царя, а саме: 1) Ян Собіський через шляхтича Доморацького, 2) Кримський хан під час відступу Мазепи з В. Голициним з-під Перекопа й 3) спроба Донців—розкольників «именуемыхъ—капитонами», які прислали до гетьмана донського осавула, аби в союзі з ханом воювати проти царя[5]).

Про спробу ж Івана Богатого одірвати гетьмана й козаків від Москви в цьому листі Мазепи зовсім не спомянуто.

---

[1]) Лѣтопись Самоила Величка, т. III, Кіевъ 1855 с. 500—501. Величко наводить дуже коротко зміст цього листа.

[2]) Напр. Д. Эварницкій, Источники для исторіи запорожскихъ козаковъ, т. I, Владиміръ 1903 с. 668, Списокъ съ статейного списка подьячего Василія Айтемирева, посыланаго в Крымъ съ предложеніемъ мирныхъ договоровъ, «Записки Одесскаго Общ. Ист. и Древн.» т. XVIII, отд. 2, с. 80.

[3]) А. Востоковъ, Судъ и казнь Григорія Самойловича, Кіевская Старина 1889, № 1, сс. 51—52, Н. Костомаровъ, Мазепа с. 428, А. Маркевичъ, Пребываніе въ Крыму Московского гонца подъячего Василія Айтемирева въ 1692—1695 г., «Извѣстія Таврической Ученой Архивной Коммиссіи» № 9, Симферополь. 1890 с. 60.

[4]) Моск. Арх. Мин. Юстиции, Кн. Малорос. Прик. № 68 л. л. 59—64.

[5]) Моск. Арх. Минист. Иностр. Дел, Малороссийск. Подлинные грамоты № 1483/1453.